

Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτὸς

Στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, μία ἀπ' τὶς καλύτερες περιγραφὲς τῶν σχέσεων τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς θεοὺς τους, εἶναι ἡ Ἔραφωδία τῆς "Ἰλιάδος" τοῦ Ὀμήρου, ἢ "Διὸς ἀπάτη". ὁ θεῖος ποιητὴς περιγράφει, μὲ τὸν δραματικὸ τοῦ τρόπο, τὰ ὄρια τῆς ἐξουσίας τῶν θεῶν, καὶ μάλιστα "τοῦ πατρὸς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων", τοῦ Διός, καὶ τὶς προσωπικὲς του ἀδυναμίες, σὰν νὰ ἦταν κι αὐτὸς κοινὸς θνητὸς. Ἦταν παντοδύναμος, παντογνώστης καὶ πανταχοῦ παρῶν ὁ Ζεὺς, ἀλλὰ ὄχι καὶ τόσο· εἶχε καὶ τὶς ἀδυναμίες του, στὶς ὠραίες γυναῖκες, καὶ στὴ δική του σύζυγο· τὸν ἔπιανε εὐκόλα ὁ ὕπνος, μετὰ ἀπὸ μία ὑπέροχη ἐρωτικὴ ἀπόλαυση, ἔστω καὶ μὲ τὴ σύζυγό του, κι ἔχανε τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐπιγείων, παρὰ τὸ ὅτι βρισκόταν πάνω στὴν κορυφὴ τῆς Ἰδῆς καὶ παρατηροῦσε τὴ μάχην τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Τρῶες, ἢ μᾶλλον τὴν καθολικὴν ἦττα τῶν Ἑλλήνων.

Ἀλλὰ ἄς πάρουμε τὰ πράγματα ἀπ' τὴν ἀρχή. Οἱ Ἕλληνες, μετὰ τὸν ἀποσταλέντα Ὀνειρο ἀπ' τὸν Δία στὸν ἀρχιστράτηγό τους Ἀγαμέμνονα, ὅτι θὰ νικοῦσαν εὐκόλα, ἀρχίζουν τὴν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ κατατροπώνονται ἀπ' τοὺς Τρῶες· ἔχουν σπάσει τοὺς φράκτες τῶν στρατοπέδων τους καὶ καίνε τὰ πλοῖα τους, ἐνῶ χαρούμενος ὁ Ζεὺς παρακολουθεῖ τὴν σκηνή· ἔχει τηρήσει τὸ λόγο του, κι ἔχει ἱκανοποιήσει τὴν παράκλησιν τῆς Θέτιδος, ἔχουσα ζητήσιν ἐκδίκησιν γιὰ λογαριασμὸ τοῦ βαναύσως προσβληθέντος ἀπ' τὸν βασιλέα τῶν Μηκυνῶν υἱοῦ της, καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἔχει ἀποσύρει τοὺς Μυρμιδόνες του ἀπ' τὴ μάχην. Ὅλα φαίνονταν χαμένα γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Ὅλα, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀμέριστη ὑποστήριξιν τῶν δύο θεῶν, τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς· αὐτὲς δὲν ἤθελαν νὰ χάσουν ἀπέναντι στοὺς ἀντιπάλους θεοὺς, τοὺς ὑποστηρίζοντας τοὺς Τρῶες, Ποσειδῶνα, Ἄρη, Ἀπόλλωνα, Ἀφροδίτην, Ἀρτέμιδα. Σκέφθηκαν τὴν ἄμεσιν παρέμβασίν τους, ἀλλὰ αὐτὸ ἦταν ἀδύνατον, ἐπειδὴ ὁ Ζεὺς εἶχε ἀπαγορεύσει αὐστηρῶς τὴν ἀνάμιξιν τῶν θεῶν στὶς μάχες. Πολεμοῦσαν κι οἱ θεοὶ στὸν Τρωϊκὸ πόλεμον, δίπλα δίπλα μὲ τοὺς θνητοὺς, κι εἶχαν κι αὐτοὶ ἀπώλειες, τραυματισμοὺς, ὄχι θανάτους. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἀρχίζει ἡ ἀπάτη.

Στενοχωρημένες καὶ περίλυπες συζητοῦσαν οἱ δύο θεές, γιὰ τὸ πῶς θὰ βοηθοῦσαν τοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ τὸ πῶς θὰ συνέτριβαν τοὺς ἀντιπάλους τους θεοὺς· αὐτὸ τὶς ἀπασχολοῦσε περισσότερο. Δὲν θὰ γίνονταν ὁ περίγελως τοῦ Ὀλύμπου! Δὲν θὰ ἄφηναν τοὺς Ἕλληνες, ἔτσι ἀπροστάτευτους! Ἀλλὰ, τί ἠδύναντο πράξαι, ὅταν ὁ Ζεὺς παρακολουθοῦσε ἀπὸ κοντὰ τὴ μάχην, καὶ γνώριζε κάθε λεπτομέρειά της; Ἐνα μόνον, σκέφθηκε ἡ παμπόνηρη Ἥρα, ὡς

γυνή αὐτή· τὸν ὕπνο, μετὰ ἀπὸ *τρυφερὴ ἐρωτικὴ σκηνή*: ἤξερε ἀπ' τὴν ἐμπειρία τῆς πόσο ἐρωτιάρης ἦταν ὁ σύζυγος καὶ ἀδελφός τῆς, κι ἀμέσως ἔβαλε σὲ πράξη τὸ σχέδιο. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ λεπτομέρειές του, ὅσο διδακτικὲς κι ἂν εἶναι, ἐπειδὴ ξεστρατίζουμε ἀπ' τὸ θέμα μας, τὶς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς θεοὺς τους. Ἕνα σημεῖο ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

Ἄφοῦ στολίσθηκε ὁμορφα κι ἀρωματίσθηκε ἡ Ἥρα, φώναξε καὶ τὴν Ἀφροδίτη καὶ τῆς πρόσφερε τὶς καλύτερες ἐρωτικὲς χάρες, χωρὶς νὰ καταλάβει ἡ θεὰ τοῦ Ἔρωτος τὴν ἀπάτη -ὅταν τὸ κατάλαβε ἦταν ἄργά πιά, ἀλλὰ εἶπε μέσα τῆς, "*Μὲ ἐκμεταλλεύθηκε ἡ στρίγγλα. Ἐγὼ, ὅμως, θὰ τὴν τακτοποιήσω τὴν ἄλλη φορὰ!*"-, τὸν Ἔρωτα, τὶς Χάριτες, καὶ στὸ τέλος κάλεσε τὸν Ὑπνο, νὰ φροντίσει καὶ νὰ ἐπίσκεφθεῖ τὸν Δία, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐρωτικὴ τους περίπτωξη. Ὁ Ὑπνος ἀντέδρασε· γινώριζε ὅτι δὲν πῆγαινε καὶ πολὺ συχνὰ μὲ τὴν σύζυγό του ὁ Ζεὺς, προτιμοῦσε τὶς ὁμορφες μικροῦλες, ὅπου κι ἂν τὶς ἔβρισκε· φοβόταν τὸ θυμὸ του, ὅταν θὰ διαπίστωνε τὴν ἀπάτη, ἐπειδὴ κι ἄλλη φορὰ τοῦ εἶχε συμβεῖ αὐτό, μετὰ ἀπὸ παράκληση καὶ πάλι τῆς Ἥρας. Τότε, μόλις ξύπνησε, τὸν ἄρπαξε ἀπ' τὸ πόδι καὶ τὸν πέταξε στὰ *Τάρταρα*, καὶ θὰ 'μεινε γιὰ πάντα ἐκεῖ, ἂν δὲν τὸν ἔσωζε ἡ *Νύκτα*: ὑποχώρησε ὁ Ζεὺς ἀπ' τὸ φόβο τῆς ὀργῆς τῆς Νυκτός:

ἄζετο γάρ, μὴ Νυκτὶ θεῆ ἀποθύμια ἔρδοι¹,
γράφει ὁ μέγας Ὀμηρος, καὶ σὲ προσωπικὴ μας ἀπόδοση,
κρατιόταν λοιπόν, τὰ σώψυχα τῆς Νύκτας μὴν ταράξει.

Δηλαδή, φοβήθηκε ὁ Ζεὺς τὴν ὀργὴ τῆς Νυκτός· ἀναγνώριζε ὅτι ἦταν ἀνώτερη θεὰ ἀπ' αὐτόν, ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ Σύμπαντος, "*ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ Νύξ*", κατὰ τὴν ὀρφικὴ παράδοση² κι ἀκολουθοῦνε ὁ Οὐρανὸς μὲ τὴ *Γῆ*, ὁ Κρόνος μὲ τὴ *Ρέα*, κι ἔπειτα ἦρθε ἡ δική του ἐξουσία· σκότος ἐπικρατοῦσε στὸ σύμπαν στὴν ἀρχή, μὲ τὸν Θεὸ ὑπεράνω του -ὡς ἀναφορὰ στὴν ἀντίληψη τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης* γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον προσηλώθηκε ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος καὶ περιφρόνησε βαθύτατα τὴν φύσιν, ἐπειδὴ τὴν θεώρησε ἐξάρτημα τῆς δικῆς του δοτῆς ἀπ' τὸ Θεὸ ἐξουσίας· ἀλλὰ αὐτὰ στὴ συνέχεια- γράφει ἡ "*Γένεσις*", "*ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. ἡ δὲ γῆ ἦν ἄορατος καὶ ἀκατασκεύαστος καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος*"³. Ἔτσι,

¹ Ὀμήρου, "Ἰλιάς", Ξ, 261.

² "Ὀρφέως ἀποσπάσματα", ἀπ. 24, ἀπὸ Μ. Κερένυι, "Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων", "Ἔστια", 1966, σελ. 24.

³ Παλαιὰ Διαθήκη, "Γένεσις", βιβ. Α', κεφ. α, παρ. 1-2.

παρὰ τὴν ὀργὴν καὶ τὶς ἀπειλὲς τοῦ κατὰ τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Ὑπνου γιὰ τὴν ἀπάτη, δὲν ἔκανε τίποτε, ἐπειδὴ φοβήθηκε τὴν ἐκδίκηση τῆς Νύκτος· κοιμόταν αὐτὴ κάτω στὰ Τάρταρα, ἀλλὰ ἐπέστρεφε κάθε μέρα στὸν κόσμον καὶ ἐπέβλεπε τὴν ἐπικυριαρχία της. Τὴν ἔτρεμε ὁ ὑπερόπτης θεός.

Τρία πράγματα μᾶς καθιστᾷ σαφῆ ὁ Ὅμηρος στὴ συγκεκριμένη ῥαψωδία: τὴν ἀναγνώριση καὶ ἀπ' τοὺς ἴδιους τοὺς θεοὺς ἀνωτέρων καὶ ἀπ' αὐτοὺς δυνάμεων, τὴν ὑπαρξη τοὺς θεοὺς τῶν ἰδίων ἀδυναμιῶν μὲ ἐκεῖνες τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸν σκληρὸ ἀνταγωνισμὸ μεταξὺ τῶν θεῶν γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἀπόψεών τους ἢ τῶν προτιμήσεών τους. Μὲ ἄλλα λόγια αὐτὰ εἶναι καὶ τὰ τρία ἐπίπεδα στὰ ὁποῖα ἐκινουῦντο οἱ σχέσεις τῶν θεῶν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ἢ ἀλλιῶς εἶναι καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἀπὸ ἄλλη ὀπτική, ἐκφράζουν τὶς πολιτικὲς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὶς ἐλεύθερες σχέσεις τους μὲ τοὺς θεοὺς τους. Τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες εἶχαν καὶ οἱ θεοὶ τους, τὴ μοιχεία, τὴν ἀντιζηλεία, τὶς μικροαπάτες, τὰ μαλώματα, ὅλα, ἀλλὰ ἐντὸς τῶν συγκεκριμένων ὁρίων τῶν ἀνωτέρων γιὰ ὅλους τοὺς δυνάμεων καὶ αὐτὲς ἐκφράζονταν μὲ τὴν Νύκτα, εἰς τὴν "Διὸς ἀπάτη", μὲ τὴν φύσιν στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπήλαυσε ὁ Ζεὺς τὸν ἔρωτα μὲ τὴ σύζυγό του, ὅσο λίγες φορές, καὶ τ' ὁμολόγησε, καὶ ἀμέσως μετὰ ἔπεσε σὲ ὕπνο βαθύ· εἶχε βοηθήσει καὶ ὁ μικρὸς θεὸς Ὑπνος. Ἔτρεξαν οἱ δύο παμπόνηρες θεές καὶ βοήθησαν τοὺς Ἕλληνες, ἔτρεψαν σὲ φυγὴ τοὺς Τρῶες καὶ θὰ τοὺς συνέτριβαν, ἔξω ἀπ' τὰ τείχη, ἂν δὲν ξυπνοῦσε ὁ Ζεὺς, ἐπάνω στὴν κορυφὴ τῆς Ἰδῆς, ἀπ' τὶς κραυγὲς καὶ τὸ βουητὸ τῆς μάχης· ἔβγαλε, τότε, τρομερὴ κραυγὴ καὶ πάγωσε τοὺς πάντες, ἐνῶ ἀπειλήσει καὶ τὴ γυναῖκα του, ὅτι θὰ τὴν ρίξει στὰ Τάρταρα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκανε. Αὐτὴ, χαμογέλασε πονηρά, εἶχε κάνει τὴ δουλειά της, καὶ ἔτρεξε στὴν ἱερὴ τῆς πηγῆ, στὸ Ἄργος, γιὰ τὴν ἀνάκτηση τοῦ παρθενικοῦ της ὕμενος, ὅπως ἔτρεχε καὶ ἡ Ἀφροδίτη, μετὰ ἀπὸ κάθε ἐρωτικὴ τῆς πράξη, καὶ τὸ ἔκανε συχνὰ αὐτό, στὴν ἱερὴ τῆς πηγῆ τῆς Πάφου, στὴν Κύπρον. Τὸ τελευταῖο τὶς ἐνδιέφερε περισσότερο.

Ἄς ἐπανέλθουμε, ὅμως, στὸ θέμα μας.

2

Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀποτέλεσαν τὸν βασικὸ κορμὸ τῆς παιδείσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπ' τὴν ἠρωικὴ ἐποχὴ ἕως, ἀμέσως μετὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, τῆ σύσταση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους· ἀπ' τὸ Δημοτικὸ ἕως τὸ Πανεπιστήμιο, ἀναλόγως μὲ τὴ μορφή ποὺ εἶχαν οἱ βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεως στὶς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας, ὁ Ὅμηρος παρέμεινε ὁ κύριος ἄξων τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, τῆς διαμορφώσεως τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς των, τῆς νοοτροπίας των, ὡς πρὸς τοὺς θεοὺς τους καὶ τὸν περιβάλλοντα κόσμον· ἡ διαφορὰ κατὰ ἐποχὴ ἔχει δευτερεύουσα σημασία γιὰ τὸ θέμα μας, διότι πάντοτε ἦταν κυρίαρχος ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν φύσιν, στὴν κλασικὴ ἐποχὴ, μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ δράματος, τῆς φιλοσοφίας, τῶν τεχνῶν, τῆς θεμελιώσεως τῆς δημοκρατίας, στὴ ῥωμαϊκὴ, στὸ χριστιανισμό, στὴ φραγκοκρατία καὶ στὴν τουρκοκρατία, μὲ τὴ διατήρηση τῆς λαϊκῆς παραδόσεως, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων, ἀπέναντι στὴν ἰσοπέδωση τῆς πολιτικῆς ἢ καὶ τῆς ἐθνικῆς ὑποταγῆς· ἡ *θύραθεν παιδεία* τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, καὶ ἡ ἔνταξη στὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἐκτὸς τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, καὶ τῶν *τριλογιῶν* ἀπ' τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικοὺς καὶ τὸν Ἀριστοφάνη, ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀέναο ροὴ καὶ ἀποδοχὴ τῶν αὐτῶν ἀξιῶν. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ἄλλο ζήτημα.

Ὅταν προχώρησαν οἱ Ἕλληνες στὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας τους, μὲ τὴν πόλη ὡς κύριο πυρῆνα της, κι ἔθεσαν τὶς πρῶτες ἀρχές της, ἀναγνώρισαν τὴν φύσιν ὡς κυρίαρχο ἀξιωματικὰ, χωρὶς οὐδεμίαν ἀνάγκη ἀποδείξεως τῆς ἐξαρτήσεως· ἦταν ἡ μόνη τους ἐξάρτηση, ἀποδεκτὴ ἀπὸ ὅλες τὶς φιλοσοφικὲς σχολές. "*Ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν*"⁴, γράφει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχὴ τῶν "*Πολιτικῶν*" του, δηλαδή, στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῶν πολιτικῶν συστημάτων τῆς ἐποχῆς του, ἢ τῆς ἱστορίας τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, θὰ λέγαμε σήμερα. Διὰ τοῦτο ἀναφέρει, στὴν ἀμέσως προηγούμενη πρόταση, ὅτι, "*πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἶπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι· τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων*"⁵, καὶ συνεχίζει, "*ἡ δὲ φύσις τέλος ἐστίν*". Διατηρεῖ τὴν καθοριστικὴ σημασία της στὴν καθημερινή μας γλῶσσα ἡ λέξις "*φύσις*"· αὐτὸς εἶναι "*φύσει κακός*", λέμε, δηλαδή ἔχει ἀλλάξει ἡ φύσις του καὶ παραμένει ἐκτὸς τῆς κοινωνίας, ἐκτὸς τῆς πόλεως· δὲν ἐτέθη ποτὲ ὑπὸ συζήτηση ἢ ἔννοια τῆς φύσεως, δὲν ἀμφισβητήθηκε ἡ σημασία της στὴν γλῶσσα μας. Ἡ *φύσις* ἦταν καὶ παραμένει κυρίαρχος, κι ὀφείλουμε

⁴ Ἀριστοτέλους, "Πολιτικά", βιβλ. Α', κεφ. β, παρ. 7, (1252α33).

⁵ Αὐτόθι, βιβλ. Α', κεφ. β, παρ. 7, (1252α31-33).

ὄλοι εὐθύς ὑπακοῦσαι εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς, ἦταν καὶ εἶναι τὸ δεσμευτικὸ τέλος γιὰ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους σὲ κάθε μεμονωμένη ἐνέργειά τους· καὶ ὑπάκουαν κι ὑπακούουν οἱ Ἕλληνες σὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία, ἀναγνωρίζοντας ὡς προστάτες τῶν διαφόρων φυσικῶν πραγμάτων κάποιους θεοὺς ἢ δαίμονες, ἢ ἀπλῆς νεραίδες, ἢ ξωτικὰ τοὺς ὁποίους ἀντικατέστησαν κατὰ περίπτωση μετὰ μὲ ἀγίους τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Ὅσοι μεγάλωσαν σὲ χωριά, κι ἔζησαν μὲ πρῶτο τους περιβάλλον τὴ φύση, θυμοῦνται τὸ σεβασμὸ ὄλων γιὰ τὰ φυσικὰ πράγματα· κάθε πηγὴ, κάθε βρύση, κάθε ρυάκι, δάσος ἢ λίμνη εἶχαν τοὺς ἀγίους τους ἢ τὶς νεραίδες τους ἢ τὸ ξωτικὸ τους, ὡς φύλακες ἀγγέλους· ἐθεωρεῖτο ἀσυγχώρητη ἀμαρτία ἢ ρύπανση ἢ μόλυνση αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἔχει μείνει ἡ λαϊκὴ παροιμία γιὰ τὸ τιμωρημένο παιδί: "*Τί ἔκανε αὐτός;*" "*Κατούρησε στὸ πηγάδι*". Κι ἔσπευδε ἡ μάνα του νὰ τὸν τιμωρήσει αὐτὴ πρώτη, ἐπειδὴ φοβόταν ὅτι ἡ τιμωρία τοῦ Ἁγίου, τοῦ Δαίμονος ἢ τῆς Νεραίδας, ἢ τοῦ ξωτικοῦ θὰ ἦταν πολὺ χειρότερη. Τὰ ζήσαμε αὐτὰ στὰ χωριά μας, καὶ τώρα ἐπιστρέφουν ὀλοζώντανα στὴ μνήμη μας, ἀλλὰ κι ἐκδικητικὰ μαζί· μᾶς θυμίζουν τὶς ὑποχρεώσεις μας ἀπέναντι στὴ φύση, μᾶς ἐγκαλοῦν γιὰτὶ δὲν σεβαστήκαμε καθόλου τὶς ἀξίες τῶν προγόνων μας. Ἐκεῖνοι, καὶ στὴν ἐλάχιστη παρεκτροπὴ, ἐπέβαλαν ἀμέσως τὴν τιμωρία, ἐφάρμοζαν τὴ δικαιοσύνη πρὸς ὄλους, μὲ πλήρη ἰσότητα καὶ ἴση αὐστηρότητα, ἔστω κι ἂν ἦταν ὁ ἀγαπημένος τους κανακάρης.

Ἐμεῖς περιφρονήσαμε αἰσχροτάτα τὴν φύσιν, τὴν προσβάλαμε καὶ τὴν προσβάλλουμε συνεχῶς, μὲ τοὺς ρύπους τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἄλλων ἀποβλήτων, μὲ τὶς καταναλωτικὲς μας συνήθειες, μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος. Καὶ πιστεύσαμε ὅτι ἔτσι θὰ κατακτήσουμε τὸν κόσμον κι ὅτι δὲν θὰ ἔρθουν ποτὲ "*τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός*". Ἡ πρόνοια τοῦ Διὸς δὲν ὑπῆρξε καθόλου στὴ λογικὴ μας. Ἀπογοητευθήκαμε γρήγορα, ὡς σύνολο τῆς ἀνθρωπότητος μιλάμε, κι οἱ περισσότεροι ἀναζητοῦμε διαφυγὴ ἀπ' τὴν ἀδιέξοδο κατάστασή μας· τὸ πρόβλημα τοῦ κλίματος ἀπασχολεῖ τὴν κοινὴ γνώμη στὴν *Εὐρώπη*, στὴν *Ἀσία*, ἀλλὰ καὶ στὸν ὑπόλοιπο κόσμον, κι αὐτὸ εἶναι τὸ παρήγορο.

Ἡ ἀναδρομὴ στὴ φιλοσοφικὴ καὶ θεωρητικὴ προσέγγιση τοῦ προβλήματος βοηθᾷ ἀπλῶς στὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς νοοτροπίας τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ πολιτικὸν ζῶον

Ἡ ἀναγνώριση φύσει τῆς ἀνωτερότητος τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες σημαίνει ὅτι ὁ σεβασμὸς τῆς φύσεως ἦταν τὸ πρῶτιστο μέλημά τους· στὴ συνέχεια ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει, *"ἐκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἦτοι φαῦλος ἐστὶν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος"*⁶. Δηλαδή, ὁ φιλόσοφος λέει, ὅτι καθίσταται φανερό ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ὅτι, κατὰ τὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων, ἡ πόλις ὑπάρχει φύσει πρὶν ἀπ' τοὺς πολίτες καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει πολιτικὸν ζῶον, καὶ ὁ ἄπολις, ὁ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ὁ μὴ ἀναγνωρίζων τὴν πόλιν, ἐκ φύσεως καὶ αὐτὸς καὶ ὄχι ἐκ τύχης εἶναι εἴτε φαῦλος, εἴτε ἀνώτερος ἀπὸ ἄνθρωπος· στὴν ἐπόμενη παράγραφο τὸν ἀποκαλεῖ ἢ θηρίον ἢ θεὸν. Ἡ κυρία πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ διάκριση, τὴν ὁποία ἐξυπνοεῖ ὁ Ὅμηρος στὴν ἀναφορὰ τῶν σχέσεων τοῦ Διὸς μὲ τὴν Νύκτα, καθίσταται σαφῆς στὴν θεωρητικὴ ἀνάλυση τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν· ὁ ἄνθρωπος ὡς ζῶον δὲν ἐνδιαφέρει τὸν φιλόσοφο στὰ *"Πολιτικά"*, ἐπειδὴ ἀντικείμενό του εἶναι ὁ μετέχων τῆς κοινωνίας, τῆς πόλεως, ἄνθρωπος τὴν ὁποία ἀνάγει, γιὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς, στὴν ἴδια κατάσταση ἀξιωματικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῶν πολιτικῶν σχέσεων, μὲ τὴν ἀναγνώριση καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς *Νυκτὸς* ἀπ' τὸν *Δία*· ὁποῖος δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἐπικυριαρχία τῆς πόλεως, εἶναι κάτι ἄλλο, ἢ φαῦλος, ἢ ἀνώτερος ἀπὸ ἄνθρωπος, ἢ θηρίον ἢ θεός. Μελετοῦμε πλέον τὴν κρίσιμη διάκριση τῆς ἐποχῆς μας.

Ὁ *βιομηχανικὸς ἄνθρωπος*, κατὰ τὴ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων, εἶναι φύσει ἐκτὸς τῆς πόλεως, γιὰ δύο λόγους πρῶτιστως: διότι πιστεύει τὸν ἑαυτὸ του ἀνώτερο ἀπ' τὴ φύση καὶ κυρίαρχο αὐτῆς, ἐπομένως τὸν κατατάσσει στὴν κατηγορία τῶν θεῶν, εἶναι κρείττων ἢ ἄνθρωπος· ὁ δεύτερος λόγος ἐκπηγάζει ἀπ' τὴν ἱστορικὴ του πορεία, ἐπειδὴ συμπεριφέρθηκε ἀπέναντι στὴ φύση ὡς κυρίαρχος κατακτητῆς, ὡς *φαῦλος* ἢ *θηρίον*. Αὐτονόητα εἶναι αὐτὰ σήμερα, ἀδιανόητα ὅμως ἦταν δύο αἰῶνες πρὶν -ἢ καὶ μία δεκαετία γιὰ πολλοὺς-, ὅταν εἰσέβαλε στὴν ἱστορία ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ του ἀντίληψη καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ του νοοτροπία γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν πάντων καὶ τὴν ἔνταξή τους στὸ δικό του σύστημα, ἢ μᾶλλον

⁶ Αὐτόθι, βιβλ. Α', κεφ. β, παρ. 8, (1253α1-4).

τὴν ἀπόλυτη ὑποταγή τους, ὅπως δὲν τὸ εἶχε ἐπιχειρήσει οὐδεὶς ἄλλος κατακτητῆς στὶς προηγούμενες ἐποχές· ἡ διαφορὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη εἶναι χάος ἀπροσμέτρητο, ἄλλος κόσμος, ἄλλος τρόπος ζωῆς, ἔστω κι ἂν σὲ μερικὰ θέματα, ὅπως στὴν *κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία*, κάνει ἀναφορὰ στὴν *ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα*.

Ἡ καθοριστικὴ καμπὴ εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῆς *προτεσταντικῆς ἠθικῆς* ὡς ἀποκλειστικοῦ τρόπου ζωῆς καὶ ὡς τελικοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν *καπιταλιστικὴ ἢ κομμουνιστικὴ μορφή* καὶ τὴν παγκοσμιοποίηση ὡς διεθνῆ θεσμό, ἔχει δευτερεύουσα σημασία, ἂν καὶ συμπαρασύρονται ἀμφότερες στὴν ἀμφισβήτηση ἀπ' τὴν *οἰκολογικὴ ἀφύπνιση τῆς ἀνθρωπότητας*⁷. ἡ ἰδεολογικὴ ἐξάρτηση τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου ἀμφισβητεῖται πλήρως ἀπὸ τὸ οἰκολογικὸ κίνημα, τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖται, ἀσυναισθήτως ἔστω, πρὸς τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀνωτερότητος τῆς φύσεως, μὲ κύριο βῆμα, τὴν κατανόηση τῶν ἀντιδράσεων τῆς ἀπέναντι στὶς παρεμβάσεις μας, μὲ τὰ ἀκράϊα φυσικὰ φαινόμενα ὡς τὴν εὐθεία πρόκληση καὶ προειδοποίηση πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ ἀναγνώριση τῆς προκλήσεως συνεπάγεται καὶ ἀναγνώριση τῆς ἀνωτερότητος τῆς φύσεως, ἀπ' τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους πρῶτον, ἀπ' τὶς κυβερνήσεις τῆς *Εὐρώπης* καὶ ἄλλων χωρῶν στὴ συνέχεια· ἡ πίεση τῆς κοινῆς γνώμης εἶναι ὁ ἰσχυρὸς παράγων, διότι ἀπ' τοὺς ἐξουσιαστικοὺς θεσμοὺς ἐκπηγάξει ἡ ἐξάρτηση. Οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι, δεύτερον, ἀντιλαμβάνονται ὅτι δὲν εἶναι τυχαῖα τὰ ἀκράϊα φυσικὰ φαινόμενα καὶ ὅτι κάποια αἰτία τὰ προκαλεῖ: "*οὐθέν μάτην ἢ φύσις ποιεῖ*"⁸, λέγει ὁ *Σταγειρίτης*.

Δηλαδή, ἡ *φύσις* μᾶς προειδοποιεῖ συστηματικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ ὁ βιομηχανικὸς ἀνθρώπος ἀδυνατεῖ καταγράψαι τὰ φαινόμενα αὐτά· ἢ μᾶλλον ἀδυνατεῖ πλέον ἓνα μέρος τοῦ μόνο, ἐνῶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία του, καὶ κυρίως οἱ δύο χῶρες λίκνον, τῆς φιλοσοφικῆς του καὶ τῆς ἰδεολογικῆς του ἐκκινήσεως, ἡ *Γερμανία* καὶ ἡ *Γαλλία*, ἔχουν ἀρχίσει τὴν ἀμφισβήτηση τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς⁹. Ἡ διαφορὰ, μεταξὺ τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἐκείνης τοῦ Ὀμήρου, εἶναι αἰσθητῆ· στὸν ἑλληνικὸ κόσμον ἔφθανε κι ἡ ἀπλή ὑπόμνηση τῆς παρουσίας τῆς *Νυκτὸς* γιὰ τὴν ἄμεση συγκράτηση, ἀκόμη καὶ τοῦ *Διὸς*· στὴν ἐποχὴ μας, οἱ προειδοποιήσεις τῆς φύσεως εἶναι, ὄχι μόνο σαφεῖς καὶ κατανοητὲς ἀπὸ ὅλους, ἀλλὰ καὶ μὲ ἔντονη τὴν ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους,

⁷ Ὅρα, τὶς "Ἀναλύσεις", "Τοῦ Ἐμμελοῦς", "Ἐτερογενῆς καὶ πολυπολικὸς κόσμος" καὶ "Οἱ προκλήσεις πρὸς τὴν Εὐρώπη".

⁸ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἄ. βιβλ. Α', κεφ. β, παρ. 9, (1253α10).

⁹ Ὅρα, τὴν ἀνάλυση "Τοῦ Ἐμμελοῦς", "Πρὸς ἐπανεκτίμηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου".

ἀλλὰ πολλοὶ ἀρνοῦνται τὴν προσαρμογὴν. Ὅπως ἡ καταστροφὴ ὑπὸ τῶν *Πελοποννησίων* τῶν μεγάλων δασῶν τῆς *Ἀττικῆς*, κατὰ τὸν *Δεκελεικὸν* πόλεμον, στὴν τρίτη φάση τοῦ *Πελοποννησιακοῦ* πολέμου, εἶχε θεωρηθεῖ ὡς ὕβρις πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ὡς μήνυμα πρὸς τοὺς *Σπαρτιάτες* γιὰ τὸ σύντομο καὶ ἄδοξο τέλος τῆς ἡγεμονίας τους. Ἀλλὰ ξεστρατίζουμε καὶ πάλι.

Τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἡ ἀπόρριψη τῆς ἐσχατολογίας ὡς ἰδεολογίας· οἱ μεγάλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες καὶ ἀτμομηχανὴ τῆς *Εὐρωζώνης* προχωροῦν στὴν ἀμφισβήτηση τῆς ἰδεολογικῆς τους προσηλώσεως σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα· ἔχουν ἀποδεχθεῖ ὅτι ἡ βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη ἔχει ὀδηγήσει τὴν ἀνθρωπότητα "*στὸ χεῖλος τοῦ γκρεμοῦ*", κατὰ τὴν φράση τοῦ *Ζὰκ Σιράκ*, καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἐπιβάλλεται στὴν ἐποχὴ μας ἡ ἀλλαγὴ νοοτροπίας καὶ τρόπου ζωῆς, ἡ χειραφέτηση ἀπ' τὸ κλειστὸ καὶ ἀποπνικτικὸ σύστημα τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς· ἡ προβληματικὴ στὸ ἐσωτερικὸν τους εἶναι ἔντονη γιὰ "*τὴν ἐπανεκτίμηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου*", καὶ αὐτὸ ἴσως μετράει περισσότερο, διότι, παρὰ τὴν ἐπικυριαρχία τῆς βιομηχανικῆς ἰδεολογίας μὲ τὴν προβολὴ τῆς παγκοσμιοποιήσεως, πληθαίνουν οἱ συζητήσεις καὶ οἱ σχετικὲς δημοσιεύσεις· ἡ σαφὴς ταύτιση μὲ τοὺς δύο μεγάλους τῶν περισσοτέρων ἐταίρων τῆς *Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως*, ὅλων τῆς *Εὐρωζώνης* καλύτερα, μὲ μερικὲς, ὅπως ἡ *Ἑλλάς*, μὲ πρωτοβουλίες τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς πρὸς τὴν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, νὰ τὶς ἐνισχύει· ἡ ἀναγνώριση τῶν κινδύνων ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος καὶ ἀπὸ τὶς ἡγεσίες τῶν ἀναδυομένων οἰκονομιῶν, ὅπως ἐφάνη στὴν τελευταία διάσκεψη κορυφῆς τῶν *Ὀκτώ* μεγάλων καὶ τῶν *Πέντε* ἄλλων, στὸ *Χαϊλεντιμπὰμ* τῆς *Γερμανίας*, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῶν προταθέντων ἀπ' τὴν *Γερμανίδα καγκελάρια* τριῶν μέτρων, μειώσεως τῶν ἐκπομπῶν ρύπων ὀλοκλήρου τοῦ πλανῆτου ἕως τὸ 2050 στὸ 50% τοῦ 1990, ἀνανεώσεως τοῦ *Πρωτοκόλλου* τοῦ *Κυότο* γιὰ μετὰ τὸ 2012, τὸ ἔτος ἐκπνοῆς του, καὶ συγκρατήσεως τῆς αὐξήσεως τῆς καταναλώσεως ἐνεργείας στὸ 20% ἕως τὸ 2020, εἶναι παρήγορη ἐξέλιξη. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν μέτρων ἀπὸ ὅλους ἔχει σημασία, ἔστω καὶ μὲ τὴν εἰλημμένη ἀπὸ τὶς *Ἡνωμένες Πολιτεῖς* ἀπόφαση τῆς παραβιάσεώς των.

2

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἰδεολογικὸ καὶ μόνο· ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος εἶχε πιστέψει, καὶ σὲ μερικές χῶρες, κυρίως τὶς ἀγγλοσαξωνικές μὲ τὴν πίστη τῆς θείας ἀποστολῆς τους γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου κατὰ τὰς ἐντολὰς τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς, τὸ πιστεύει ἀκόμη μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τους, ὅτι ἀποτελεῖ, ὅπως ἀναφέραμε, τὴν τελευταία καὶ ἀνωτέρα φάση τῆς ἐξελεγκτικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ διαφορὰ ἐγκείται στὴν ἀλλαγὴ ἢ ὄχι τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀξιών του καὶ τῆς νοοτροπίας τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Ἐπομένως ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κλίματος ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν ἰδεολογία ἐκάστου λαοῦ· ὅσοι παραμένουν πιστοὶ στὴ βιομηχανικὴ ἰδεολογία, ἀντιλαμβάνονται τὸ πρόβλημα ὡς κάτι τὸ ἐνσωματωμένο στὶς πολιτικές καὶ πολιτιστικές τους ἀξίες, ὁπότε καὶ πιστεύουν ὅτι μὲ τὰ κατάλληλα διαχειριστικῆς μορφῆς μέτρα εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς καταστάσεως.

Ἡ ἄλλη ἀντίληψη ἐστιάζεται στὴν ἀμφισβήτηση τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος καὶ θεωρεῖ ἀναγκαία τὴν ἀλλαγὴ τῶν πολιτικῶν ἀξιών καὶ τῆς νοοτροπίας τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἀναζητήσεις πέραν τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων, στὶς ρίζες τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ, στὸν *ἐλληνικὸ πολιτισμό*· οἱ Γάλλοι, οἱ Γερμανοὶ καὶ ἡ Εὐρωζώνη ἀποδέχονται ὅτι ἀποτελεῖ μοναδικὴ λύση ἡ στροφὴ τῆς ἀνθρωπότητος, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή, πρὸς νέες ἀξίες. Συγκλίνουν ἔτσι μὲ τὶς ἀναζητήσεις τῶν Κινέζων, Ρώσων καὶ Ἰνδῶν, οἱ ὁποῖοι στρέφονται ἐπίσης πρὸς τὶς πολιτιστικές τους ρίζες, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ διάλογο μεταξὺ τῶν παλαιῶν μεγάλων καὶ ζωντανῶν ἀκόμη πολιτισμῶν· πιστεύουν ὅτι μόνο, μέσα ἀπὸ δημιουργικὸ καὶ εὐρύτατο διάλογο τῶν πολιτισμῶν, εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντιμετώπιση τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς καὶ ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὶς πολιτικές καὶ πολιτιστικές ἀξίες τοῦ σεβασμοῦ τῆς φύσεως.

Ἦδη ἡ **Κίνα**, πέραν τῆς ἀποδοχῆς τῶν γερμανικῶν προτάσεων στὴ διάσκεψη τῶν *Ὀκτώ* μεγάλων καὶ τῶν *Πέντε* καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐστηροῦ προγράμματος πρὸς περιορισμὸ τῶν ρύπων κατὰ 20% ἕως τὸ 2010, ζήτησε τὴν στενὴ συνεργασία μὲ τὴν Εὐρώπη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ κλίματος παγκοσμίως· αὐτὰ εἶναι τὰ μέτρα διαχειριστικῆς μορφῆς, ἐνῶ προχωρεῖ καὶ στὸν πολιτιστικὸ διάλογο σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα μὲ τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς. Ἡ ἀναγνώριση ὅλων τῶν θρησκειῶν, ἡ συστηματικὴ προώθηση τῆς μελέτης τοῦ κινεζικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ ἔμφαση στὸν

Λαοτσέ και στὸν Κομφούκιο, ἡ σύσταση ἰδρυμάτων γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Κομφουκίου στὴν Κίνα καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο, ἡ ζωντανὴ ἐπικοινωνία καὶ συζήτηση, εἶναι μερικὲς ἀπ' τὶς πρωτοβουλίες· ἡ ἀνταπόκριση εἶναι ἀνάμικτη καὶ ἐξαρτᾶται ἀπ' τὶς δυνατότητες χειραφετήσεως τῶν διαφόρων λαῶν ἀπ' τὴν ἰδεολογικὴ ἐξάρτηση τῶν τελευταίων αἰώνων, ἀλλὰ καὶ ἀπ' τὴν προσήλωση τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τους καὶ τῆς κρατικῆς ἰδεολογίας τους στὶς βιομηχανικὲς ἀξίες· ἡ τελευταία χειραφέτηση εἶναι ἡ δυσκολώτερη, διότι ἡ μονολιθικότης καὶ οἱ ἀγκυλώσεις τῆς βιομηχανικῆς ἰδεολογίας εἶναι μᾶλλον οἱ χειρότερες στὴν ἱστορία· ὁ ἄνθρωπος τῆς εἶναι *μονοσήμαντος* καὶ ἀδυνατεῖ κατανοῆσαι ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς πέραν τῆς ἰδικῆς του. Εἶναι γνωστὰ αὐτά, κι ἡ ἀνάλυσή μας ἀποβλέπει στὴν προσέγγιση τοῦ θέματος κι ὄχι στὴ συστηματικὴ μελέτη του.

Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ μεγάλοι καὶ ζωντανοὶ ἱστορικοὶ πολιτισμοὶ ἔρχονται, γιὰ πρώτη μᾶλλον φορὰ μετὰ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, σὲ δημιουργικὸ καὶ πολυεπίπεδο διάλογο, ἄγνωστο στὴ νεώτερη ἱστορία· ὑπάρχει, φυσικά, καὶ ἡ περίπτωση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων ἀπ' τὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη ἐκκλησία, μὲ τὴν ἀποστολὴ ἀπ' τὸν πατριάρχη Φώτιο τοῦ Κυρίλλου ἢ Κωνσταντίνου, μεγάλου σοφοῦ τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ αὐτὸ μετράει μόνο στοὺς ρωσικοὺς λαοὺς πλέον. Ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος, ἀπ' τὶς Σταυροφορίες καὶ μετὰ, μὲ τοὺς *κονκισταδόρες* καὶ τοὺς *ἀποικιοκράτες* στὴ συνέχεια, εἶχε στάση ὑπεροπτικὴ καὶ ἀλαζονικὴ ἀπέναντι στοὺς ἄλλους λαοὺς· πίστευε ὅτι εἶναι ἀνώτερος -οἱ Σταυροφόροι ἀπέναντι στοὺς Μουσουλμανοὺς, ἐπειδὴ θεωροῦσαν τοὺς Ὁρθοδόξους ἀδελφούς τους, ἀνεξαρτήτως τοῦ πῶς τοὺς φέρθηκαν τελικά- κι ἐντεταλμένος ἀπ' τὸ Θεὸ γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τους, τὸν ἐκπολιτισμό τους, παρὰ τὸν ἀνώτερο πολλὰς φορὲς καὶ μὲ καλύτερες ἀνθρώπινες ἀξίες πολιτισμοῦ τῶν ἰθαγενῶν, ὅπως τοῦ κινεζικοῦ, τοῦ Ἰνδικοῦ, καὶ τοῦ ἰσλαμικοῦ. Ἡ πίστη αὐτὴ παρέμεινε κυρίαρχη ἕως σήμερα, μὲ κορυφαία ἐκδήλωσή της, τὴν *παγκοσμιοποίηση* καὶ τὶς θεωρίες γιὰ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ τὸν πόλεμο τῶν *πολιτισμῶν*· ἀπάντησαν οἱ *Εὐρωπαῖοι* καὶ κυρίως ὁ *Οὐλριχ Μπέκ*¹⁰. ἡ συζήτηση εἶναι δημιουργικὴ καὶ ζωντανὴ στὴν Εὐρώπη καὶ ἐξαρτᾶται κατὰ χώρα ἀπ' τὸ βαθμὸ χειραφετήσεως τῆς διανοήσεως καὶ τοῦ τύπου κάθε μορφῆς ἀπ' τὸν ἀσφυκτικὸ ἐναγκαλισμὸ τῆς παγκοσμιοποιήσεως. Ἡ προσήλωση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου

¹⁰ Ulrich Beck, "Qu' est que le cosmopolitisme?", Flammarion, Aubier, Παρίσι, 2006, σελ. 114, 118-9.

φαίνεται καλύτερα στην ανταπόκρισή του απέναντι στις εκκλήσεις των μεγάλων πολιτισμών για διάλογο πρὸς ἀποκατάσταση τοῦ κλίματος· ὁ μονοσήμαντος ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ καταγράψαι ἔστω, καὶ πολὺ περισσότερο κατανοῆσαι, τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας¹¹ καὶ τὴν ἀνάγκη τοῦ διαλόγου, τὸ ἐπαναλαμβάνουμε.

Τὸ μεγάλο πλεονέκτημα τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλὰ καὶ ἡ μοναδικὴ ἐλπίδα τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ἡ ἀνάδυση τῶν νέων καὶ μὲ παραδοσιακούς πολιτισμούς οἰκονομιῶν, *Κίνας, Ἰνδιῶν, Ρωσίας*· ἐμφανίζονται ὡς ἰσοδύναμες, ἂν ὄχι καὶ ἰσχυρότερες, ἀπὸ τὶς δυτικὲς, καὶ κυρίως ἀπ' τὴν ἀμερικανικὴ, πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά, μὲ εὐθεῖα ἀμφισβήτηση τῆς κυριαρχίας της καὶ τῆς ἰδεολογικῆς της "*ἀνωτερότητος*". γιὰ πρώτη φορὰ ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει πρόκληση, ἀπαξιοῦσα τὴν ὄντότητά του, τὴν πολιτιστικὴ ὑπόστασή του καὶ τὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ. Ἡ ἐσχατολογικὴ του ἀντίληψη, ὅτι αὐτὸς προκάλεσε τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, δὲν ἰσχύει ἱστορικά, ἐπειδὴ στὴν Κίνα, τρεῖς μὲ τέσσερες αἰῶνες πρὶν, καὶ ἕως τὸν δέκατο ὄγδοο, εἶχε ἐφαρμοσθεῖ ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή, μὲ τεχνικὲς μεθόδους παρόμοιες ἢ καὶ τελειότερες¹². ἐφαρμόσθηκε καὶ στὶς ἑλληνικὲς χῶρες λίγο νωρίτερα, ἢ ὅποια κατεστράφη μὲ τὶς Σταυροφορίες καὶ τοὺς *Φράγκους*. Αὐτοὶ οἱ τεχνίτες μεταφέρθηκαν στὴν Εὐρώπη καὶ συνέβαλαν στὴν ἀνάπτυξή της.

Σὲ πέντε ἐπίπεδα κινεῖται ἡ ἀμοιβαία ροὴ τῆς Δύσεως καὶ τῶν παλαιῶν πολιτισμῶν τῆς Ἀνατολῆς, Κίνας, Ἰνδιῶν, Ρωσίας κυρίως: πρῶτον, στὴ δυναμικὴ εἰσβολὴ τους στὴ διεθνή οἰκονομία καὶ στὴν πολιτικὴ σκηνή· δεύτερον, στὴν πεποίθησή τους, τῶν ἰδίων ἀλλὰ καὶ πολλῶν Δυτικῶν, ὅτι ἡ εἰσβολὴ τους στὴ διεθνή οἰκονομία ἔχει πολὺ περισσότερες πιθανότητες ἐπιτυχίας ἀπὸ ἐκείνη τῶν Δυτικῶν πρὸ μερικῶν αἰῶνων· τρίτον, στὴν ἀναζήτησή τους κοινωνικῆς τους καὶ τῆς πολιτικῆς τους συνοχῆς στὸ ἐσωτερικὸ στὶς πολιτιστικὲς τους ρίζες καὶ στὶς ἠθικὲς τους ἀξίες· τέταρτον, στὴν ἐπιδίωξη διαλόγου μὲ τοὺς μεγάλους καὶ ζωντανούς πολιτισμούς, ὡς συμπλήρωμα τῶν δικῶν τους καὶ ἔκφραση τῆς πολιτιστικῆς τους παραδόσεως· καὶ πέμπτον, στὴ συνολικὴ πλέον ἀμφισβήτηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ἔστω κι ἂν ἐφαρμόζουν τὶς "*ἀρχές*" του στὴν παραγωγή, ἢ ἴσως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ, καὶ στὴν στροφὴ πρὸς τοὺς παλαιούς πολιτισμούς, μὲ πρῶτον τὸν ἑλληνικό.

¹¹ Ὅρα, καὶ σελίδα 7, καὶ "Πρὸς ἐπανεκτίμηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου".

¹² Jack Gernet, „Le monde chinois“, τομ. 2, σελ. 168, κ. ἑ., ἐκδόσεις "Armand Colin", Paris, 2005.

3

Ἡ οἰκονομικὴ εἰσβολὴ τῶν ἀναδυομένων οἰκονομιῶν στὴ διεθνή ἀγορά, *πρῶτο ἐπίπεδο*, κατέλαβε εἰς ὕπνον βαθὺν τοὺς Δυτικούς· ὅλοι συζητοῦσαν γιὰ τὴν πιθανὴ εἰσβολὴ τῆς Κίνας κυρίως, ἀλλὰ τὴν τοποθετοῦσαν σὲ μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα, ἐνῶ ἀνέβαλαν γιὰ τὸ ἀόριστο μέλλον τὴν ἀνάδυση τῶν ὑπολοίπων, *Ἰνδιῶν, Ρωσίας, Βραζιλίας, Μεξικοῦ*. Ἡ μυωπία τῶν Δυτικῶν ἐκπηγάζει ἀπ' τὶς ἰδεολογικὰς ἀγκυλώσεις ἀπλοκλειστικά. Αὐτὲς ἀρκοῦν. Ἡ Κίνα ἔγινε τὸ βιομηχανικὸ ἐργαστήριον τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐξαγωγὸς προηγμένης τεχνολογίας ὡς ἠλεκτρονικομηχανικὸς ἐξοπλισμὸς, οἱ Ἰνδίες κατέκτησαν τὴν πρώτην θέσιν στὶς ἐξαγωγὰς λογισμικοῦ καὶ ἡ Ρωσία τὴν διαστημικὴν τεχνολογίαν, τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν πολεμικὴν βιομηχανίαν. Ἐνδεικτικὰς μόνο εἶναι οἱ ἀναφορές.

Τὸ κυριώτερον εἶναι ὅτι διαθέτουν τεράστιον μέρος τῶν διεθνῶν συναλλαγματοῦν διαθεσίμων καὶ ἀποροφοῦν μέγαλον τμήμα τῶν ἀμερικανικῶν κρατικῶν ὁμολόγων· "*ὅταν φταρνίζεται ἡ Σαγκάη, ἡ Γουὼλ Στρήτ παθαίνει πνευμονία*", λένε. Τὸ οἰκονομικὸ κέντρο τοῦ κόσμου βρίσκεται πλέον στὴν Ἀνατολικὴ Ἀσία, μὲ ἔντονη τὴν αἴσθησιν τῆς αὐταρκείας, μετὰ καὶ τὴν στροφὴν τῆς ἰαπωνικῆς πολιτικῆς· μοναδικὸν τους συμπλήρωμα ἢ εἴσορον *κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν* ἀπὸ τὴν *Γερμανία* καὶ τὴν *Εὐρωζώνην*.

Ἡ αἴσθησις τῶν λαῶν αὐτῶν ὅτι θεωρεῖται αὐτονόμητα ἱστορικά, κατὰ τὴν σύγκρισιν τῶν δύο ἐποχῶν, ἢ ἀδιαμφισβήτητη οἰκονομικὴ τους ὑπεροχή, *δεύτερον ἐπίπεδο*, σὲ σύγκρισιν μὲ τὴν κατωτερότητα τῶν εὐρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν ἀπέναντί τους ὅταν εἰσέβαλαν τὶς χῶρες τους πρὸ ὀλίγων αἰώνων· ὅποιος παρακολουθεῖ τὸν τύπον τους ἀποκομίζει τὴν αἴσθησιν αὐτήν. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἄλλη· οἱ Εὐρωπαῖοι εἶδαν τοὺς κατακτηθέντες λαοὺς, τοὺς Ἰνδοὺς, τοὺς Κινέζους, ὡς *κατώτερα ὄντα*, μὲ σαφέστατη τὴν περιφρόνησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους· ἦσαν οἱ κούληδες καὶ οἱ κιτριναροὶ πάντοτε, τοὺς ὁποίους ἐπιχείρησαν διὰ τῆς βίας ἐνσωματώσαι στὸ δυτικὸν σύστημα ἀξιών, ἀπὸ πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀπόψεως. Ἀλλὰ ἡ πρώτη ἐπίσημη ἐπικοινωνία τοῦ *κινεζικοῦ* μὲ τὸν *ἐλληνικὸν* κόσμον ἔγινε τὸ 105 π.Χ., μὲ τὴν ἀποστολὴν ἀντιπροσωπείας τῆς δυναστείας τῶν Χὰν στὸ βασίλειον

τῶν Σελευκιδῶν παρὰ τὸν *Τίγρη*¹³, ἀναφέρουν τὰ κινεζικὰ κείμενα· δηλαδή, ἔφτασε ἡ ἀντιπροσωπεῖα στὴ δύση τῶν ἑλληνιστικῶν βασιλείων. Εἶχε φτάσει προηγουμένως ὁ ἀπὸ τοῦ τῶν κατακτήσεων τοῦ *Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* στὴν *Κίνα*, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχαν ἐμπορικὲς σχέσεις οἱ Κινέζοι μὲ τὶς περιοχὰς τοῦ *Ἰνδοῦ* καὶ τοῦ *Γάγγη* ποταμοῦ, ἐνῶ ἡ δυναστεία *Χὰν* ἐπιχείρησε τὸ 139 τὶς πρῶτες κατακτήσεις τῆς στὴν *Κεντρικὴ Ἀσία*, στὸν *Ἀμοῦρ Ντάρια* καὶ *Σὺρ Ντάρια*, καὶ γνώρισε τοὺς *Ἕλληνες* μὲ τὸ ὄνομα *Ἰνδοσκύθες*. Ἐντονη ἦταν στὴ συνέχεια ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἰρανικοῦ πολιτισμοῦ στὴν κινεζικὴ βουδιστικὴ τέχνη.

Ἡ πορεία τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας τὴν τελευταία τετραετία, καὶ πρόσφατα δείχνει ὅτι ἰσχυροποιοῦνται οἱ ἀναδυόμενες οἰκονομίες, ἐνῶ παρεμβαίνουν δυναμικὰ πλέον καὶ στὰ πολιτικὰ πράγματα· ἡ ἀμερικανικὴ κοσμοκρατορία ἀνήκει πιά στὸ παρελθόν, καὶ κύριο θέμα τῆς διπλωματίας εἶναι ἡ διευκόλυνση τῆς ἀποδεδεσμεύσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἀπὸ Ἰράκ, Ἀφγανιστάν, Παλαιστινιακό, Ἰρανικό. Ἀναφορὰ μόνον γίνεται τῶν διεθνῶν προβλημάτων.

Ἐνδιαφέρει ὅμως ἄλλο, ἡ δυσκολία τῶν *Ἀγγλοσαξόνων* στὴν κατανόηση τῆς διεθνοῦς πραγματικότητος· *Ἀμερικανοὶ* καὶ *Βρεταννοὶ* ζοῦν, καὶ ἡ ἡγεσία τους καὶ οἱ λαοὶ τους σὲ μεγάλο βαθμό, στὴν προηγούμενη ἐποχὴ, μὲ ἔντονα τὰ φαινόμενα τῆς ἀδυναμίας προσαρμογῆς τους πρὸς τὶς νέες συνθήκες· σὰν νὰ μὴν βρίσκονται ἐνώπιον τρομερῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, μὲ τὰ μυθῶδη ἐλλείμματα τῆς Ἀμερικῆς, ἐμπορικὸ καὶ δημοσιονομικό, σὰν μὴν ἔχουν χάσει τὴν πρωτοπορία τους στὴν προηγμένη τεχνολογία, σὰν νὰ μὴν ἀναδιπλώνονται πολιτικά.

Τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἀδυνατοῦν καταγράψαι ἔστω τὶς *κλιματικὲς* ἀλλαγές· ὅλες οἱ προτάσεις τους, ἔστω καὶ "πρωτοπόρες", ἐντάσσονται στὰ πλαίσια τῆς διαχειριστικῆς λογικῆς· μὲ κάποιες μειώσεις στὶς ἐκπομπὲς ρύπων, μὲ τὴν πειθῶ πρὸς τὸν Ἀμερικανὸ πρόεδρο, μὲ διορθωτικὲς παρεμβάσεις... Ἡ πεποίθηση, βαθύτατα ριζωμένη στοὺς εὐρωπαϊκοὺς καὶ ἄλλους λαοὺς, σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό, γιὰ ἀλλαγὴ νοοτροπίας καὶ πολιτιστικῶν ἀξιῶν, εἶναι ἀδιανόητη στοὺς προτεσταντικοὺς λαοὺς· αἰτία εἶναι κυρίως ἡ προτεσταντικὴ ἠθική, βαθύτερα ριζωμένη στοὺς λαοὺς αὐτοὺς, ἡ ἐμφάνισή τους στὴ διεθνή σκηνὴ ὡς ἔκφραση τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς, καὶ ἡ πορεία τους, χωρὶς τὴ μεσολάβηση κατακτήσεως στὸ ἔδαφός τους ἀπὸ ξένους λαοὺς. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ὑποθετικὸς λόγος τρίτου εἴδους, ἀπλῆ σκέψις τοῦ λέγοντος, κατὰ τὸ συντακτικό.

¹³ Αὐτόθι, ὁ. ἀ. τομ. Ι, σελ. 159, 161, 166 καὶ 178, 270, 290.

Κομφούκιος, Βούδας, Πυθαγόρας

"Η γραφή στον πολιτισμό της Κίνας έχει αξία κυρίως αισθητική", γράφει ο Ζακ Γκερνέ στο βιβλίο του, "Ο κινεζικός κόσμος", προσθέτων στη συνέχεια ότι, "ο κινεζικός πολιτισμός, σε αντίθεση με τον δικό μας και τις ρίζες του στην κλασική αρχαιότητα, με τον λόγο της άγορας και των δικαστηρίων, έχει δώσει λιγότερη βαρύτητα στον προφορικό λόγο και περισσότερη στη φιλολογική ποιότητα της γραφής και στους αισθητικούς χαρακτήρες της καλλιγραφίας"¹⁴. πρόκειται για άλλη πολιτιστική αντίληψη και τη διαφορά της υπογραμμίζει ο Φρανσουά Ζυλλιέν, όταν γράφει ότι εμφανίσθηκαν στον κόσμο τρεις μορφές πολιτισμού: η πρώτη του κειμένου, ο κινεζικός, με την **αισθητική** ανάδειξη της **γραφής**, η δεύτερη του **γραπτού λόγου** -του **Λόγου** θα προσθέταμε εμείς-, με την ανάδειξη της **Ίερās Γραφής** και έναρξη με την **Παλαιά Διαθήκη**, και η τρίτη, του **προφορικού λόγου**, με την αρχαία **έλληνική δημοκρατία**¹⁵. Ο δυτικός πολιτισμός έχει τις ρίζες του στον ελληνικό πολιτισμό, με τον προφορικό λόγο κυρίαρχο, αλλά, στην πορεία του υπετάγη στον γραπτό λόγο, στον **Λόγο** του **Θεού**, της **έπιστήμης** και της **ιδεολογίας** αργότερα ως βιομηχανική λογική.

Η θεωρητική προσέγγιση, το επαναλαμβάνουμε, δεν είναι συστηματική, διότι το αντικείμενό μας είναι η εύαισθησία των διαφόρων λαών απέναντι στην επιδείνωση του κλίματος και η προδιάθεσή τους για την αποδοχή θυσιών με σκοπό την αλλαγή της νοοτροπίας και των πολιτιστικών αξιών τους, και την προσαρμογή τους σε άλλον τρόπο ζωής, έντελως διαφορετικό απ' τον γνωστό μας των τελευταίων αιώνων· με άλλα λόγια, αντικείμενό μας είναι η αναγνώριση απ' τον άνθρωπο της ανωτερότητας της φύσεως και η χειραφέτησή του απ' την έσχατολογική αντίληψη της απόλυτου κυριαρχίας του επί της φύσεως και των άλλων πολιτισμών, των διαφορετικών απ' τον δυτικό.

Η επιστροφή των αναδυομένων λαών στις πολιτιστικές και ιστορικές τους ρίζες, **τρίτο επίπεδο**, έχει πολλές διαστάσεις: τη χειραφέτηση απ' την κυρίαρχη ιδεολογία και πολιτική επικυριαρχία των Δυτικών, με την αποικιοκρατία στις **Ίνδιες** και την άκριτη αποδοχή της προτεσταντικής ήθικης, τις πρώτες δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία τους, με την κομμουνιστική ιδεολογία και κοινωνία

¹⁴ Αυτόθι, τομ. Ι, σελ. 56.

¹⁵ Francois Jullien, "La chaine et la trame", Puf, Paris, 2004, σελ. 7, 22.

στις *Ρωσία* και *Κίνα*, με τὸν παραγκωνισμὸ τῶν μακροχρονίων πολιτιστικῶν καὶ ἱστορικῶν ἀξιῶν τους· ἡ ἀπόκτηση τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ διαλόγου με τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ πολιτισμοὺς εἶναι τὸ ζητούμενο, διότι Ρωσία καὶ Κίνα εἶχαν ἀποτελέσει τὸν ἄλλο πυρῆνα τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς με τὴν προβολὴ τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἰδικῆς τῆς ἐκάστη ἐκδοχῆς ὡς τῆς τελειότερας γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς τελείας καὶ ἐσχάτης κοινωνίας.

Ἡ προσέγγιση εἶναι γενικὴ, πρὸς ἐξυπηρέτηση τῆς συλλογιστικῆς μας· ἡ βιβλιογραφία μεγάλη γιὰ τὸ θέμα σὲ ὅλες τὶς χῶρες. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι προστίθεται στὴ διεθνῆ προβληματικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἄποψη, τῆς ἀναζητήσεως τῶν *πολιτιστικῶν παραδόσεων* ἐκάστου λαοῦ, ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος τῆς πολιτικῆς του ὄντοτος καὶ τῆς *φυλογενέσεώς του*, κάτι ἀδιανόητο στὴ δυτικὴ σκέψη τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἀκόμη καὶ ἡ μελέτη τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος ἔπασχε ἀρκετὰ ἀπ' τὴ θεώρησή της μέσα ἀπ' τὴ *βικτωριανὴ ἠθικὴ* καὶ τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, παρὰ τὴν τυπικὴ ἔστω ἀναγνώρισή της ὡς τῆς κοιτίδος τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ· ἐντονώτερα φαίνεται ἡ ἀπαξίωση τῆς ἐλληνικῆς κλασικῆς ἐποχῆς στὴν προβολὴ τῆς παγκοσμιοποιήσεως, ὡς τῆς τελικῆς φάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως. Ἐνοχλεῖ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο ἡ ἐπιστροφή πολλῶν λαῶν, καὶ πολὺ περισσότερο τῶν ἱστορικῶν λαῶν με μακρόχρονη πολιτιστικὴ παράδοση, στὶς ρίζες τους, διότι ἀποκαλύπτει τὸ δικό του κενό, με τὴν πολιτιστικὴ του παράδοση μόνο στὴ βιομηχανικὴ ἐποχῇ.

Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ διαλόγου, με τοὺς ἄλλους μεγάλους πολιτισμοὺς, *τέταρτο ἐπίπεδο*, συμβάλλει στὴν ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνοχὴ τῶν λαῶν τους· ὅλοι αὐτοὶ οἱ πολιτισμοὶ ἦταν ἀπ' τὴν ἐκκίνησή τους ἐξωστρεφεῖς πολιτισμοί, με πολλές καὶ πολλαπλές σχέσεις με τοὺς γειτονικοὺς τους πολιτισμοὺς -ὡς τὴ *Μέση Ἀνατολή*, ὅπου καὶ ἐμφανίσθηκε στὴν ἱστορία ὁ πρῶτος δυτικὸς πολιτισμὸς-, παρὰ τὴν λανθασμένη εἰκόνα γιὰ κλειστὸ πολιτισμὸ τῆς Κίνας, ἐπειδὴ αὐτὸ ἐπιδίωκαν οἱ Εὐρωπαῖοι ἔμποροι καὶ *ἰησουῖτες ἱεραπόστολοι*¹⁶. ὁ πολιτιστικὸς διάλογος με ἄλλους λαοὺς, οἱ ἐμπορικὲς ἀνταλλαγές, οἱ θρησκευτικὲς ἐπιδράσεις ἦταν τμῆμα τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς. Στὴν ἐποχῇ μας, ὁ πολιτιστικὸς διάλογος, συμπληρώνει τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς συνοχῆς με τὴν ἐπιστροφή στὶς ρίζες τους· ἀνακτοῦν τὴν αἴσθησι τῆς αὐτονομίας τους καὶ τῆς δημιουργικῆς συμβολῆς τους στὰ διεθνῆ

¹⁶, ὁ. ἀ. τομ. 2. σελ. 72, 199.

πράγματα, και πολὺ περισσότερο στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς, τὴν ὁποία δὲν ἀποδέχονταν ὅλοι τους ὡς θέμα ἀρχῆς. Πολλοὶ πολιτικοὶ και κυβερνητικοὶ παράγοντες πίστευαν και πιστεύουν ὅτι τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ κλίμα τὴν φέρουν οἱ βιομηχανικὲς χώρες, οἱ ὁποῖες και προκάλεσαν τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα· ἐπομένως αὐτὲς ὀφείλουν ἀποκαταστήσαι τὴν κλιματικὴ ἰσορροπία στὴν ὑδρόγειο, λένε.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τους εἶχε ἀπήχηση στὴν κοινὴ τους γνώμη, διότι ὅλες τους ἐξαιροῦνται ἀπ' τὶς διατάξεις τοῦ *Πρωτοκόλλου* τοῦ *Κυότο*, ἐπειδὴ συντάχθηκε ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐκπομπῶν τοῦ 1990, ὅταν οἱ ἐκπομπές τους ἦταν πολὺ χαμηλές. Ἀλλὰ ἡ κριτικὴ στὸ ἐσωτερικὸ κατὰ τῆς κυβερνήσεώς τους εἶναι ἔντονη, κυρίως ἀπ' τοὺς διανοουμένους, ὁπότε ἡ Κίνα πρώτη, και οἱ ἄλλες χώρες στὴ συνέχεια, ἀνακοίνωσαν τὴν ἐφαρμογὴ αὐστηρῶν μέτρων, λίγο πρὶν ἀπ' τὴ Διάσκεψη κορυφῆς τῶν Ὁκτῶ μεγάλων και τῶν Πέντε ἀναδυομένων στὴ Γερμανία στὰ τέλη Μαΐου· ἡ λήψη μέτρων και ἡ διεθνῆς συνεργασία γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κλίματος, μὲ πρωτεργάτη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι, συνεχίζονται.

Τὸ κύριο ἐπιχείρημα εἶναι ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὡς κυρίας φιλοσοφικῆς θεωρήσεως, τῆς ἀνωτερότητος τῆς φύσεως· διαπιστώνουν ὅτι ἡ ἀπόκτηση τῆς ἐθνικῆς και κοινωνικῆς τους συνοχῆς μὲ τὴν ἐπιστροφή στὶς ρίζες τους τοὺς ἐπιβάλλει και τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ τους και πολὺ περισσότερο, ὅταν ἀρχίζουν διάλογο μὲ τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα· ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ *ὄντογένεσή του* και ἡ *φυλογένεσή του*, ἀποτελοῦν τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο γιὰ ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς. Ἡ ἀναίρεση τῆς ἐσχατολογικῆς ἀντιλήψεως τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου ἀποβαίνει πρῶτιστο καθῆκον γιὰ τοὺς ἀναδυομένους λαοὺς και μὲ ζωντανοὺς πολιτισμοὺς· ἔτσι ἔρχεται ὡς φυσικὴ συνέπεια ἡ ἀναγνώριση τοῦ *ἑτερογενοῦς* και *πολυπολιτικοῦ* κόσμου. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κινεζικοῦ και τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα, στὴν περίοδο τῶν *προσωκρατικῶν* και τοῦ *Πυθαγόρου*, τῶν πρώτων *μεγάλων σοφῶν* τῆς Κίνας¹⁷, ἐνῶ παράλληλη φαίνεται ἡ πορεία μετὰ τὸν *τρίτο π.Χ.* αἰῶνα, μὲ τὴν ἐνοποίηση τοῦ *ἑλληνιστικοῦ* κόσμου και τὴν *αὐτοκρατορικὴ* ἐξουσία στὴν Κίνα. Ἡ ἐποχὴ τοῦ *νεοκομφουκιανισμοῦ* τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα, μὲ τὴν ἐνότητα *πολιτικῆς* και *πολιτισμοῦ*¹⁸, τὴν *παίδευσή* τῶν *Ἑλλήνων*, και τὶς προεκτάσεις τῆς στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, ἀποτελεῖ ἕναν ἀκόμη συνδετικὸ κρίκο.

¹⁷ Jack Gernet, ὁ. ἀ. σελ. 122-124, και ἄρθρα Λαϊκῆς Ἡμερησίας τοῦ Πεκίνου.

¹⁸ Αὐτόθι, τομ. 2, σελ. 73 κ. ἔ.

Μέσα απ' τὸ διάλογο, ἔστω κι ἂν εἶναι στὰ πρῶτα του βήματα, ἀποκτοῦν τὴν πεποίθηση οἱ ἀναδυόμενες, πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά, χώρες ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, *πέμπτο ἐπίπεδο*, διότι εἶναι ἀδύνατη ἡ συμβίωσή τους μὲ τὶς πολιτιστικές του ἀξίες. Ἴσως ἀποβεῖ ἡ λυδία λίθος στὴν ἱστορικὴ μας ἐξέλιξη, διότι ἀμφισβητεῖται, γιὰ πρώτη φορά, ἡ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς, τῆς πλέον ἐπιστημονικῆς κατὰ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο στὴν ἱστορία, ἀφοῦ ἀποτελοῦσε, ὅπως πίστευαν, τὸ ἀπαύγασμα ὁλοκλήρου τῆς πνευματικῆς γνώσεως. Τὸ μεγάλο πρόβλημα γιὰ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση, ἀπ' τοὺς Κινέζους πρωτίστως, τῆς *καταγωγῆς του* ἀπ' τὸν *ἐλληνικὸ πολιτισμό*, ἐπειδὴ προβάλλουν τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς *ἐλληνικῆς φιλοσοφίας*, τὴν ἀναγνώριση τῆς *κυριαρχίας* τῆς *φύσεως* καὶ τὸν ἀπόλυτο σεβασμὸ τῶν ἀξιῶν της· διαπιστώνονται τὰ κοινὰ σημεῖα τῆς πρώτης κινεζικῆς φιλοσοφίας, τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς, μὲ ἀναφορά, σχεδὸν ἀπὸ ὅλους τοὺς Κινέζους ἐρευνητὲς κατὰ τὴ μελέτη τῆς φιλοσοφίας τους, στὸν *Κομφούκιο*, στὸ *Βούδα* καὶ στὸν *Πυθαγόρα*. Εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοὶ σοφοὶ ἔζησαν τὴν ἴδια ἐποχὴ, τὸν ἕκτο μὲ πέμπτο π.Χ. αἰῶνα, καὶ ὅτι εἶχαν πολλὰ κοινὰ σημεῖα στὴ διδασκαλία τους, μὲ πρῶτο τὴν ἔμφαση στὴ *μουσικὴ ἁρμονία*, ἡ ὁποία καθόρισε τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ τους· ἄλλο εἶναι τὸ ὅτι τὸ νεοελληνικὸ μας κράτος ἀγνόησε πλήρως τὴν *ἐλληνικὴ μουσικὴ*, ἢ μάλλον τὴν ἔθεσε ὑπὸ ἀπαγόρευση καὶ κηδεμονίαν, ἐνῶ ἐπιχείρησε τὴν πλήρη ἀποκοπὴ τῆς ἐλληνικῆς *μουσικῆς* καὶ *γλώσσης* ἀπ' τὴ ζωὴ μας, τὸν *ἀφελληνισμό* τοῦ τόπου, μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ *μονοτονικοῦ* καὶ τῆς παραχθείσης εἰς ὑπερατλαντικὰ ἐργαστήρια δημοτικῆς. Μάταιος κόπος· οἱ νέοι ἐπιστρέφουν στὴ γλώσσα τῆς γαλιᾶς τους καὶ στὰ τραγούδια της, διότι τοὺς βοηθοῦν στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ. Ἀντιλαμβάνονται πλήρως ὅτι ὁμιλοῦν -ὅλοι μας ὁμιλοῦμε- μὲ *πολυτονικὸ* σύστημα, διότι εἶναι ἡ *φύσις* τῆς *ἐλληνικῆς*, κι ὅποτε ἐπιχειροῦν τὴ χρησιμοποίησή τοῦ μονοτονικοῦ στερεῦει τὸ μυαλό τους, ἀποβλακώνονται. Ἄλλὰ ὁδηγεῖ ἄλλοῦ ἢ παρέκβασή μας.

Ὁ σεβασμὸς τῆς φύσεως ὡς τέλους, σκοποῦ ἦταν γενικὸς στοὺς Ἕλληνες, κι ὄχι μόνο στὴν πολιτικὴ τους ζωὴ, κάτι τὸ ἀδιανόητο ἄλλωστε γιὰ λαὸ μὲ κυρίαρχη τὴν αἴσθησή τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου· "*ἡ γὰρ φύσις τέλος ἐστὶν καὶ οὗ ἕνεκα*"¹⁹, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ "*Φυσικά*" του. Ὑπογραμμίζονται οἱ δεσμεύσεις

¹⁹ Ἀριστοτέλους, "Φυσικά", βιβλ. Β, κεφ. β, (194α30).

τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στήν κυριαρχία τῆς φύσεως -εἶναι οἱ μόνες ἀγνοημένες ἀπ' τοὺς Δυτικούς δεσμεύσεις-, ὅταν ἦταν ἰσότιμες οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς θεοὺς κι ὅταν οἱ ἐντολές τους, οἱ χρησιμοῖ τους, ἦταν σιβυλλικές, δηλαδή προσέφεραν δύο ἢ και περισσότερες ἐναλλακτικές λύσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπεχρεοῦτο ἐπιλέξει ὁ αἰτῶν. Μέσα ἀπ' τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιλογῆς ἀνεδείχθη ὁ πολίτης, ἀλλὰ ἡ Δύσις ἀγνόησε τὴ σημασία τῆς φύσεως καὶ τῆς μουσικῆς ἁρμονίας.

Ὅταν ἐπιστρέφουν στὶς πολιτιστικές τους ἀξίες οἱ Κινέζοι καὶ οἱ Ἴνδοι ἐπιζητοῦν τὴ χειραφέτηση ἀπ' τὴ βιομηχανικὴ ἰδεολογία καὶ τὴν ἀπόλυτη ἰσοπέδωση τοῦ ἀτόμου, τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ τοῦ πολίτου· ὁ ἐλεύθερος πολίτης στὸ βιομηχανικὸ σύστημα εἶχε ὅλα τὰ δικαιώματα, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ συστήματος· τὸ σύστημα ἦταν τὸ ἀνώτερο στάδιο τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, κι ὅποιος τὸ ἀμφισβητοῦσε γινόταν αὐτομάτως αἰρετικός, κακὸς ἢ καθυστερημένος κι ἀποβαλόταν εὐθὺς ἀμέσως ἀπ' τὶς τάξεις του. Στὰ πλαίσια τῆς παγκοσμιοποιήσεως, οἱ οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀδυναμίες τῆς κυριάρχου στὸ βιομηχανικὸ σύστημα χώρας δὲν τῆς ἐπιτρέπουν τὴ συνέχιση τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, ὅπως τὸ ἐπιχείρησε, μὲ τὴ θεωρία τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν πολέμων. Βρέθηκαν ἀπελπιστικὰ μόνοι οἱ Ἀγγλοσάξωνες, μόνοι κι ἀδύναμοι.

Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ὄρων τῆς βιομηχανικῆς παραγωγικῆς διαδικασίας ἀπ' τὶς ἀναδυόμενες οἰκονομίες, στὴ φάση τῆς ἀπογειώσεώς τους, συμπίπτει μὲ τὴν *ψηφιακὴ ἐπανάσταση* καὶ τὴν ἀνατροπὴ ὅλων σχεδὸν τῶν ἀξιῶν τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος· οἱ Κινέζοι, οἱ Ἴνδοί, οἱ Ρῶσοι ἀντιμετωπίζουν σκληρὸ δίλημμα: μὲ τὴν οἰκονομικὴ τους ἀπογείωση καὶ τὴ διεΐδυσή τους στὴ διεθνή ἀγορὰ γίνονται κυρίαρχο μέρος τῆς παγκοσμίου οἰκονομίας, μεταφέροντες μάλιστα τὸ κέντρο τῆς στὴν Ἀνατολικὴ Ἀσία· ἡ ἀπογείωσή τους ἐπέτυχε ἐπειδὴ δὲν φέρουν τὴν κληρονομία τῆς βιομηχανικῆς λογικῆς, μὲ τὶς συντεχνίες τῆς, τὶς ἰδεολογικὲς τῆς δουλεῖες, ἐνῶ συμπλέουν στὴν ἐπιστροφή τους στὶς πολιτιστικὲς τους ρίζες, ἐντελῶς διάφορες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου. Καλοῦνται ἐπιλέξει μεταξύ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων αὐτῶν δυνάμεων.

Ἡ ταύτιση μὲ τὸν δυτικὸ ἀνθρωπο εἶναι *ἀδύνατη*, γιὰ λόγους *ἐμπορικούς*, ἐπειδὴ θὰ τοὺς φέρει στὸ ἴδιο περιθωριακὸ ἐπίπεδο μὲ ἐκεῖνον· *ἀδιανόητη* γιὰ λόγους *ἐθνικούς*, ἐπειδὴ σημαίνει ἀποδοχὴ τῆς ἀποικιακῆς περιόδου καὶ τῆς δουλικῆς συμπεριφορᾶς ἀπέναντί του· *ἀσυμβίβαστη* πρὸς τὴν ἀναδυθεῖσα ὄντοτήτά τους καὶ τὶς *πολιτιστικὲς* τους ρίζες· *ἀπορριπτέα* ἀπ' τὴν ἔκφραση τῆς *δημιουργικότητός* τους μέσα ἀπ' τὶς κοινωνικὲς καὶ παραγωγικὲς

σχέσεις τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μουσικὴ ἀρμονία τοῦ πολιτισμοῦ τους²⁰. Οἱ ἐλάχιστοι αὐτοὶ λόγοι τοὺς ἐπιβάλλουν τὴν αἴσθησι τῆς διαφορᾶς ἀπὸ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο καὶ τὸν πολιτισμὸ του, μὲ τὴν ἐσχατολογία του ὡς κυρίαρχο στοιχεῖο.

Ὅταν ἀπορρίψει τὴν ἐσχατολογία ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρέφει στὴν ἱεράρχηση τῆς παρουσίας του στὸν κόσμο, στὴν ἀποδοχὴ τῶν ὀρίων του, ὅπως ἀναγνώριζε καὶ ὁ Ζεὺς τὴν ἐπικυριαρχία τῆς *Νυκτός*: τὴν πληρέστερη ἀπάντηση δίδει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τὰ "*Μετὰ τὰ Φυσικά*", τὸ τόσο παρεξηγημένο στὴ νεώτερη ἐποχὴ ἔργο του: "*ἢ μὲν οὖν τέχνη ἀρχὴ ἐν ἄλλω, ἢ δὲ φύσις ἐν αὐτῷ (ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ)*"²¹. ἀπλῆ ἀναφορὰ γίνεται γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς φύσεως ὡς κυρίαρχου: "*ἢ τέχνη ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς σὲ ἄλλο ἀντικείμενο, δηλαδὴ στὸν ἄνθρωπο κυρίως, ἐνῶ ἢ φύσις ὑπάρχει μέσα στὸν ἄνθρωπο (ὁ ἄνθρωπος γεννᾷ τὸν ἄνθρωπο)*", ὑπογραμμίζει ὁ φιλόσοφος, δίδων πρωθύστερη ἀπάντηση στὶς θεωρίες γιὰ τεχνητὴ νόηση καὶ τεχνητὴ γέννηση. Ἀνάλογη προσέγγιση ἔχει γίνει καὶ στὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ, ὅπως τὸν γνωρίσαμε μέσα ἀπ' τὰ ἔργα τοῦ Φρανσουὰ Ζυλλιέν καὶ τοῦ Ζὰκ Γκερνέ²² κυρίως, μὲ δεσπόζοντα τὸ ρόλο τῆς μουσικῆς ἀρμονίας καὶ τῆς ἐπιδράσεώς της στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ στὴν κινεζικὴ φιλοσοφία, ὅπως συμβαίνει καὶ στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ θεώρηση, μὲ καθοριστικὴ τὴν *αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς*, τὴν *ἐμμέλεια*.

Ὁ Πλάτων αἰωρεῖται μεταξὺ τῶν δύο ἀπόψεων, ἀναγνωρίζων, ὅμως, καὶ τὰ ὅρια τῆς λογικῆς του: "*φύσιν βούλονται λέγειν γένεσιν τὴν περὶ τὰ πρῶτα. εἰ δὲ φανήσεται ψυχὴ πρῶτον, οὐ πῦρ οὐδὲ ἀήρ, ψυχὴ δ' ἐν πρώτοις γεγεννημένη, σχεδὸν ὀρθότατα λέγοιτ' ἂν εἶναι διαφερόντως φύσει*"²³. ἀναγνωρίζει ὅτι, γιὰ τοὺς πολλοὺς, πρώτη εἶναι ἡ φύσις ὡς ἡ ἀρχή, ἀπ' τὴν ὁποία γεννῶνται τὰ πάντα. Ἀλλά, ἐὰν γίνει δεκτὸ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχή, τότε δὲν εἶναι οὔτε τὸ πῦρ οὔτε ὁ ἀήρ, ὅπως δέχονται οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ, ὁπότε ὀρθότατα θὰ λέγεται ὅτι εἶναι φύσει πρώτη. Δηλαδὴ, ἀναγνωρίζει τὰ ὅρια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας παραμένει ὁ ἄριστος τεχνήτης της: "*φύσει*", λέει μπορεῖ νὰ θεωρεῖται πρώτη ἡ ψυχὴ. Τὴ σημασία τῆς λέξεως, "*φύσις*", στὸν Ἑλληνισμὸ ἀποδέχεται ὁ θεωρητικὸς τῆς *ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας*, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας σὲ μεγάλο βαθμὸ.

²⁰ Ὅρα, "Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν", στὶς "ἀναλύσεις", "Τοῦ Ἑμμελοῦς".

²¹ Ἀριστοτέλους, "*Μετὰ τὰ Φυσικά*", βιβ. IB', κεφ. 2, παρ. 2, (1070α7-8).

²² Fr. Jullien, ὁ.ἀ. σελ. 122-3, Jack Gernet, ὁ.ἀ. τομ 1, σελ. 123, 294 κ. ἔ.

²³ Πλάτωνος, "*Νόμοι*", βιβ. I', 892γ.

Ὁ πολιτιστικὸς διάλογος προσφέρει στὸ σημερινὸ ἄνθρωπο τὴν αἴσθησι τῶν ὁρίων τῆς δράσεώς του καὶ τῆς παρουσίας του στὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεώς του ὅτι δύναται ἀλλάξει τὴν μοῖρα του, ὅτι δὲν εἶναι δέσμιος τῆς κυριάρχου τοῦς τελευταίους αἰῶνες ἐσχατολογικῆς ἀντιλήψεως· ἡ ἀναμέτρηση σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο δείχνει ὅτι μᾶλλον κλίνει ἢ πλάστιγγα ὑπὲρ τῆς αἰσθητικῆς θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς χειραφετήσεως ἀπ' τὴν *ιδεολογικὴ προσήλωσι* στὴ βιομηχανικὴ λογικὴ. Ἡ δυσκολώτερη πλευρά, ὅμως, εἶναι ἡ πολιτιστικὴ, διότι εἶναι βαθειὰ ριζωμένη ἡ λογικὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου· ἡ *πολιτιστικὴ παραγωγὴ* στὶς ἀναδυόμενες χῶρες -ἂν καὶ εἶναι δύσκολη ἡ ἱστορικὴ ἀξιολόγησι τους σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα- χαράσσει τὴ διαφοροποίησίν τους ἀπ' τὴν πολιτιστικὴ παγκοσμιοποίησι. Ὁ χρόνος θὰ δείξει.

Ὁ πολιτιστικὸς διάλογος προϋποθέτει τὴν κατάλληλη προεργασία ἀνάμεσα στοὺς δύο κυρίους πόλους του· τὴν *Εὐρώπη*, ἀπ' τὴ μία πλευρά, λόγω τῆς διπτοῦς φύσεώς της, ὡς λίκνου τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὡς κοιτίδος τοῦ *ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ*· τὴν *Ἀσία*, *Κίνα* καὶ *Ἰνδίες* κυρίως, ἀπ' τὴν ἄλλη, οἱ ὁποῖες διέπονται ἀπὸ ἀμφιθυμικὲς καταστάσεις ἀπέναντι στὴν Εὐρώπη, μὲ ἔντονο τὸν ἀνταγωνισμὸ καὶ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰσχυρὴ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ διαλόγου μὲ τὸν ἐλληνικὸ πολιτισμὸ, ὡς συμπληρωματικὸ πρὸς τὶς ἰδικὲς τους ἀναζητήσεις στὶς ρίζες τους. Τὰ τρέχοντα διεθνή, οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ, προβλήματα περιπλέκουν τὸν δημιουργικὸ πολιτιστικὸ διάλογο, ἀλλὰ οἱ ὑποχρεώσεις μας ἀπέναντι εἰς τὴν μητέρα φύσιν προέχουν ὅλων τῶν ἄλλων· ἡ κατάδυσι στὴν ἐποχὴ τοῦ Κομφουκίου, τοῦ Βούδα καὶ τοῦ Πυθαγόρου μᾶς προσφέρει τὸ πολύτιμο ὑλικό, ἀλλὰ καὶ τὴν πολυτιμώτερη ἐμπειρία τῶν ἀναζητήσεων στὴ φυλογένεσίν μας. Πολλὰ, ἄγνωστα ἀκόμη, ἀναμένουν στὴν ἱστορία μας τὶς ἀναζητήσεις μας. Οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ κήδονται ἡμῶν, ἄζονται δι' ἡμᾶς.

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καλαμάκι, Καισαριανή,
Ἰούλιος 2007